

Lidia Kowarsch*

Ślady Czerwca '89 w zasobie Archiwum Narodowego w Krakowie

W 1989 r. polska przestrzeń społeczno-polityczna stała się areną niezwykle wydarzeń. Po raz pierwszy w kraju o okrzepłym ustroju komunistycznym do wyborczej potyczki dopuszczono rywala stojącego w opozycji do rządzącej od niemal półwiecza koalicji, w skład której wchodziła Polska Zjednoczona Partia Robotnicza, Zjednoczone Stronnictwo Ludowe i Stronnictwo Demokratyczne. Choć reguły walki nie były w pełni równe, bo w swych założeniach miały zapewnić ciągłość rządów PZPR, to kampania, określana często plebiscytem popularności „Solidarności”, przyniosła zaskakujące i przełomowe wyniki. Przy użyciu karty do głosowania społeczeństwo polskie wymierzyło cios w trawiony chorobami aparatu państwowego PRL. Zawiała forma głosowania zakładała pozostawienie na liście wyłącznie nazwisk osób, którym udzielano poparcia. Skreślając kandydatów koalicji, przekreślono legitymizację systemu wzniesionego na chwiejnym fundamencie przemocy i kłamstwa.

Wybory czerwcowe otworzyły Polakom długo wyczekiwaną drogę do wolności, dały iskrę nadziei na odmianę swego losu, na spełnienie potęgujących się oczekiwań poprawy warunków życia, wprowadzenia swobód politycznych, kres fałszowania historii i rzeczywistą suwerenność. Iskra ta na nowo wznieciła gaszoną przez ponad 40 lat świadomość obywatelską. W ciągu kilku tygodni tysiące ludzi wyrwało się z marazmu i wsparło na zasadzie dobrej woli tworzące się komitety obywatelskie, których zadaniem

---

* archiwista, Archiwum Narodowe w Krakowie; zainteresowania badawcze: historia Polski XX w., historia i socjologia wizualna; e-mail: lkowarsch@ank.gov.pl

była organizacja kampanii obozu solidarnościowego. Właśnie to „pospolite ruszenie” przyniosło zwycięstwo na skalę, jakiej nikt się nie spodziewał¹.

Wielu z nas zapewne potrafi, lepiej lub gorzej, przywołać w pamięci obraz wspomnianych wydarzeń. Narzędziem, które ma tę pamięć wspierać, korygować, uzupełniać i utrwalać oraz dawać świadectwo przyszłym pokoleniom, są wytworzone w tym czasie dokumenty, materiały prasowe, druki ulotne, fotografie, a nawet afisze czy plakaty, które w niezwykle czytelny sposób odtwarzają klimat tej przełomowej w dziejach Polaków kampanii wyborczej.

Celem niniejszego artykułu nie jest kalkowanie podręcznikowej wiedzy na temat wydarzeń 1989 r.², lecz krótki przegląd archiwaliów skrywających w sobie fragmenty przeszłości, które w bardziej lub mniej formalny sposób trafiły do zasobu Archiwum Narodowego w Krakowie i które zgromadzone, by służyć mogły w przyszłości celom popularyzatorskim i naukowym. Pomocne dla badaczy wydaje się zasygnalizowanie, z jakiego rodzaju materiałami można się spotkać, prowadząc poszukiwania w przedmiotowym temacie, a jakich należy poszukiwać w innych instytucjach.

Kampania wyborcza obozu solidarnościowego

10 kwietnia 1989 r. w Krakowie odbyło się zebranie, w trakcie którego powołano Małopolski Komitet Obywatelski „Solidarność”. Jego zadaniem było zorganizowanie kampanii wyborczej na terenie województwa krakowskiego. Utworzono komórki odpowiedzialne za stronę organizacyjno-prawną, programową, informacyjną, finansową, rewizyjną oraz wybór kandydatów. Zespołem promocyjno-medialnym kierował Maciej Szumowski. Do pracy w MKO zgłosiło się ponad 2 tysiące wolontariuszy, którzy zajmowali się między innymi kolportażem ulotek, dystrybucją plaketek, naklejek czy

---

¹ Zob. Leszek Dzierżanowski, *XX-lecie ruchu Komitetów Obywatelskich*, [w:] *Ruch Komitetów Obywatelskich w osiedlach krakowskich 1989–2009. Przyczynek do historii*, Kraków 2009, s. 13–16.

² Tematyce wyborów czerwcowych poświęcono już niejedną pozycję wydawniczą. Zob. np. Andrzej Małkiewicz, *Wybory czerwcowe 1989*, Warszawa 1994; Paulina Codogni, *Wybory czerwcowe 1989 roku. U progu przemiany ustrojowej*, Warszawa 2012; *Wybory '89 w Krakowie: wspomnienia, relacje i dokumenty z kampanii wyborczej Małopolskiego Komitetu Obywatelskiego „Solidarność”*, pod red. Tomasza Gąsowskiego, Kraków 1999.

prasy wyborczej³. W Archiwum Narodowym w Krakowie nie znajdziemy dokumentacji wytworzonej w procesie organizacji kampanii, takiej jak protokoły zebrań MKO, uchwały, apele, rekomendacje środowisk społeczno-kulturalnych i procedury wyłaniania kandydatów na posłów i senatorów, procedury zgłaszania i wyboru kandydatów na członków komisji i mężów zaufania czy korespondencja z Komitetem Obywatelskim „Solidarność” w Warszawie.

W Zbiorze „Solidarności”, w którym archiwalia sięgające 1989 r. nie należą do najczęstszych, trafić można przede wszystkim na materiały o charakterze informacyjno-promocyjnym (sygn. 29/1828/36, 29/1828/39 i 29/1828/62). Zebrane w nich źródła doskonale kompletują plakaty i ulotki przechowywane w Zbiorze afiszy, plakatów i druków ulotnych (Teka VIII i IX), Zbiorze Andrzeja Fischera i zespole Wybory do Sejmu i Senatu, Prezydenta Rzeczypospolitej i organów samorządu terytorialnego w województwie krakowskim (sygn. 29/1299/759).

Celem kampanii wyborczej jest zawsze dotarcie do jak najszerszego kręgu odbiorców. Reprezentanci obozu solidarnościowego, ze względu na ograniczony dostęp do środków masowego przekazu, takich jak radio, telewizja czy prasa, mieli w tym zakresie nieco utrudnione zadanie. Biorąc powyższe pod uwagę, można zaryzykować stwierdzenie, że plakat wyborczy stał się jednym z najważniejszych narzędzi rywalizacji z przeciwnikiem. Wykorzystano ten środek przekazu nie tylko w celach zaprezentowania sylwetek kandydatów i promowania „Solidarności”, ale także mobilizacji społeczeństwa do partycypacji w wyborach parlamentarnych. Dlatego też plakaty obozu solidarnościowego cechuje stosunkowo duża liczebność, wyrazistość zawartych w nich informacji i niejednokrotnie prosta acz wymowna forma graficzna, nierzadko zabarwiona humorystycznie. Aby dotrzeć do wyborcy, odwoływano się do haseł i obrazów nacechowanych emocjonalnie oraz wartości, z których pogwałceniem kojarzyła się rzeczywistość PRL, jak np. prawda czy wolność.

Zasób Archiwum Narodowego w Krakowie zasilają zarówno plakaty dystrybuowane centralnie, m.in. „Jutro wybory. Zachodźże czerwone słoneczko” autorstwa Macieja Buszewicza, „Żeby Polska była Polską 2 + 2 musi być zawsze cztery” czy „Solidarność – nie do zdarcia”, jak i zdecydowanie

---

³ Adam Gliksman, „*Solidarność*” *Małopolska. Kalendarium 1980–2005*, Kraków 2005, s. 153.

liczniej reprezentowane plakaty o zasięgu regionalnym, drukowane głównie przez Małopolski Komitet Obywatelski „Solidarność”, m.in. „Twój głos dla Solidarności, krokiem ku wolności” czy „Nasza lista”, z którego na potencjalnego wyborcę spogląda lider „Solidarności” Lech Wałęsa, ściskający w dłoni karteczkę z nazwiskami wspieranych kandydatów z województwa krakowskiego i zachęcający do oddania na nich swojego głosu. Kampania miała być obliczona na maksymalne zbliżenie się do obywateli, w związku z tym w promocji wykorzystywano wizerunki rozpoznawalnych postaci, co dość wyraźnie manifestuje plakat „Solidarność = Zaufanie” ukazujący Lecha Wałęsę w uścisku z Janem Pawłem II. Wśród tej mnogości obrazów i sloganów nie znajdziemy jednak jednego z najbardziej dziś kojarzonych z wyborami czerwcowymi plakatu „W samo południe”, na którym amerykańska gwiazda filmowa Gary Cooper maszeruje dumnie w swym stroju szeryfa ozdobionym naklejką z napisem „Solidarność”.

Kampania wizualna prowadzona była nie tylko na murach. Docierała również do rąk czy w kłapy marynarek. Dystrybuowane w okresie przedwyborczym reklamówki i plakietki z hasłem „Solidarność” czy nazwiskami pretendentów na posłów i senatorów można znaleźć wśród muzealiów zgromadzonych w Zbiorze „Solidarności” (sygn. 29/1828/62). Ponadto obóz solidarnościowy prowadził zakrojoną na wielką skalę akcję informacyjną. Ulotki wyborcze służyć miały nie tylko przybliżeniu sylwetek kandydatów. Bardzo dużo uwagi poświęcono edukowaniu obywateli w kwestii prawidłowości dokonywania skreśleń na kartach do głosowania. Nieocenioną rolę w tym zakresie odegrały przygotowane skrupulatnie i z osobna dla każdego okręgu tzw. ściagi wyborcze, których pomysłowość i różnorodność podziwiać możemy, przeglądając zachowane egzemplarze (sygn. 29/1299/759 i 29/1828/36).

W zasobie Archiwum odnaleźć można również wszystkie numery Głosu Wyborczego „Solidarności” – gazety wyborczej MKO oraz nieliczne egzemplarze Biuletynu Wyborczego MKO „Solidarność” – Karta ‘89 i Gazety Wyborczej.

Fundusze pozyskiwane z kolportażu prasy wyborczej zasilać miały kasę na organizację kampanii. Dodatkowym źródłem zdobywania finansów była sprzedaż tzw. cegiełek, których szablony znajdują się wśród materiałów Zbioru „Solidarności”.

Kampania wyborcza obozu koalicji

Zazwyczaj większym entuzjazmem i zainteresowaniem cieszą się zwycięzcy, a nie zwyciężeni. Niemniej jednak, by dać kompletny obraz tego, co skrywają magazyny archiwalne w podejmowanym temacie, przyjrzeć należy się również spuściznie pozostawionej przez organizacje partyjne. Dynamika charakterystyczna dla obozu solidarnościowego nie cechowała kampanii prowadzonej przez PZPR. Zdecydowano się na powielenie utartych wzorców, które w nowych okolicznościach okazały się niewystarczające. Organizowano mało interesujące spotkania z wyborcami, które nie cieszyły się wielkim zainteresowaniem. Akcja promocyjna obozu koalicji w materiałach przechowywanych przez Archiwum Narodowe w Krakowie zdaje się być nieobecna. Odnaleźć można nieliczne plakaty i ulotki charakteryzujące kandydatów PZPR: Józefa Gajewicza, Jerzego Treli, Ludwika Bernackiego i Władysława Matlaka. Obok nich spoczywa garść niezbyt atrakcyjnych wizualnie i zdecydowanie nieefektywnych haseł wyborczych, tj. „bądź samodzielny – wybieraj sam” czy „jest szansa – nie psuj”, które w myśl Sekretariatu Komisji Pracy Partyjnej Komitetu Centralnego PZPR miały sprzeciwiać się „totalitaryzmowi jednej listy” narzuconemu przez stronę opozycyjno-solidarnościową. Materiały te znajdują się w zespołach Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Krakowie (sygn. 29/1312/84-92AP, 29/1312/924-926AP) oraz Wybory do Sejmu i Senatu, Prezydenta Rzeczypospolitej i organów samorządu terytorialnego w województwie krakowskim (sygn. 29/1299/759).

Archiwum Narodowe w Krakowie przechowuje ok. 250 zespołów zawierających dokumentację wytworzoną przez jednostki PZPR, od podstawowych organizacji partyjnych zaczynając, na komitecie wojewódzkim kończąc. Jednak tylko trzecia ich część zawiera materiały archiwalne pochodzące z 1989 r., a zaledwie połowa dotyczy problematyki wyborów parlamentarnych. W protokołach z posiedzeń egzekutyw, w okresie od kwietnia do czerwca, pojawiają się zwykle skromne wzmianki dotyczące typowania i promowania kandydatów do Parlamentu czy propozycje związane z prowadzeniem akcji propagandowej (m.in. teczki opatrzone sygn. 29/2439/29, 29/2412/69 i 29/2408/45). Najpełniej nasyconym ciekawostkami dokumentem, naświetlającym tło organizacyjne wyborów, zdaje się być „Omówienie dotychczasowego przebiegu kampanii wyborczej do Sejmu i Senatu PRL”, załączone do protokołu Egzekutywy Komitetu Dzielnicowego PZPR Kraków-Podgórze z dn. 10 maja 1989 r. (sygn. 29/2389/179). Z jego kart

wyczytamy między innymi, kiedy i na jakie okręgi wyborcze podzielono Kraków, ile utworzono obwodów, jak powstało Wojewódzkie Biuro Wyborcze czy prześledzimy proces przygotowań Partii do plebiscytu. Rejonowe ośrodki pracy partyjnej kierowały do centrali powiadomienia na temat sytuacji panującej na kontrolowanym terenie, w materiałach z okresu od maja do czerwca 1989 r. natrafić można na relacje z działań podejmowanych przez aktyw w związku ze zbliżającymi się wyborami (sygn. 29/2938/17). Wśród teleksów nadsyłanych z Warszawy wyłowimy z kolei wskazówki dotyczące udzielania odpowiedzi na kłopotliwe pytania związane z kampanią (sygn. 29/2941/3).

Wyraźniej ożywiona dyskusja pojawia się w protokołach z posiedzeń egzekutyw zwoływanych tuż po nieoczekiwanej porażce poniesionej przez koalicję w pierwszej turze wyborów. Do atrakcyjniejszych dokumentów z tego okresu zaliczyć można stanowisko Komitetu Uczelnianego PZPR Politechniki Krakowskiej podjęte w dniu 8 czerwca 1989 r., w którym dokonano surowej krytyki kondycji Partii oraz zakwestionowano prawo i możliwość do utrzymania przez nią przewodniej roli w społeczeństwie, a także listy I Sekretarza Komitetu Krakowskiego PZPR Józefa Gajewicza oraz Biura Politycznego Komitetu Centralnego PZPR, nawołujące do uczestnictwa w drugiej turze wyborów i zapowiadające potrzebę radykalnej zmiany oblicza Partii.

Sporo miejsca poświęcono ocenom wyborów i analizom sytuacji politycznej, poszukiwaniu przyczyn niskiego poparcia dla kandydatów koalicji, w czym nie zabrakło również samokrytycyzmu. W tym zakresie powstała pogłębiona ocena przebiegu i wyników wyborów do Sejmu i Senatu przygotowana przez Wydział Organizacyjno-Polityczny Komitetu Krakowskiego PZPR z dn. 23 czerwca 1989 r. Dokument ten zdaje się być jednym z wnikliwszych opisów wydarzeń czerwcowych, obserwowanych okiem działaczy partyjnych (sygn. 29/2382/212).

Relacji z przebiegu kampanii wyborczej poszukiwać można również w zbiorach bibliotecznych Archiwum, w których zebrane zostały materiały prasowe tj. „Gazeta Krakowska”, „Echo Krakowa”, „Głos Nowej Huty” czy „Fakty i Komentarze”.

Pozostałe materiały archiwalne

Nie można zapomnieć, że wybory czerwcowe to nie tylko walka „Solidarność” vs. PZPR. Obok dokumentacji wytworzonej przez rywalizujące

ze sobą obozy natknąć się możemy na nieliczne archiwalia przypominające o niezrzeszonych uczestnikach wyborów. W zespole Patriotyczny Ruch Odrodzenia Narodowego Krakowska Rada w Krakowie znajdziemy przykładowo ulotkę wyborczą obecnego Prezydenta Miasta Krakowa Jacka Majchrowskiego czy innego bezpartyjnego kandydata Kazimierza Macieja Koterby (sygn. 29/1335/116).

Ponadto wśród plakatów kandydatów z województwa krakowskiego zastaniemy również nieliczne materiały pochodzące z kampanii prowadzonych w innych regionach Polski np. okręgu śląsko-dąbrowskim.

W zespole Wybory do Sejmu i Senatu, Prezydenta Rzeczypospolitej i organów samorządu terytorialnego w województwie krakowskim przechowuje się protokoły z głosowania sporządzone przez komisje wyborcze, a w tekach Zbioru afiszy plakatów i druków ulotnych afisze z ich obwieszczeniami.

Zakończenie

Przeszukując zasób Archiwum Narodowego w Krakowie, nie natrafimy na bogaty zbiór dokumentów o charakterze faktograficznym, nie odtworzymy całego szeregu wydarzeń związanych z prowadzeniem kampanii i organizacją wyborów parlamentarnych na terenie województwa krakowskiego. Znajdziemy tu przede wszystkim spojrzenie na wydarzenia czerwcowe oczami działaczy partyjnych oraz bogatą kolekcję archiwaliów promocyjno-informacyjnych, atrakcyjnych dla celów wystawienniczych, czy też mogących pełnić funkcję graficznego uzupełnienia artykułów i publikacji poruszających przedmiotową problematykę. Ich nieocenionym dopełnieniem mogłyby być materiały fotograficzne, te jednak nie trafiły między zgromadzone jak dotąd przez Archiwum pamiątki Czerwca '89.

BIBLIOGRAFIA

Opracowania

- Codogni Paulina: *Wybory czerwcowe 1989 roku. U progu przemiany ustrojowej*. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej, 2012.
- Dzierżanowski Leszek: *XX-lecie ruchu Komitetów Obywatelskich. W: Ruch Komitetów Obywatelskich w osiedlach krakowskich 1989–2009. Przyczynek do historii*. Kraków: Komitet Obywatelski miasta Krakowa, 2009, s. 11–29.
- Gliksman Adam: *„Solidarność” Małopolska. Kalendarium 1980–2005*. Kraków: Zarząd Regionu Małopolska NSZZ „Solidarność”, 2005.

Małkiewicz Andrzej: *Wybory czerwcowe 1989*. Warszawa: Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk, 1994.

Wybory '89 w Krakowie: wspomnienia, relacje i dokumenty z kampanii wyborczej Małopolskiego Komitetu Obywatelskiego „Solidarność”. Pod red. Tomasza Gąsowskiego. Kraków: Fundacja Centrum Dokumentacji Czynu Niepodległości, 1999.

PODSUMOWANIE

Ślady Czerwca '89 w zasobie Archiwum Narodowego w Krakowie

Artykuł odnosi się do wyborów parlamentarnych, które odbyły się w dniach 4 i 18 czerwca 1989 r. i uznawane są dziś za symboliczny moment upadku komunizmu w Polsce. Jego myślą przewodnią nie jest jednak odtworzenie wydarzeń poprzedzających kampanię wyborczą czy mających miejsce w jej trakcie. Jest to raczej próba dokonania przeglądu materiałów źródłowych pochodzących z tego okresu i zgromadzonych w zasobie Archiwum Narodowego w Krakowie, wskazania zarówno mocnych stron, jak i niedoskonałości posiadanych zbiorów.

Tekst przybliży bogatą kolekcję archiwaliów wytworzonych w celu pozyskania elektoratu dla kandydatów opozycji w regionie małopolskim przez Komitet Obywatelski „Solidarność”. Podkreślono charakter promocyjno-informacyjny materiałów oraz ich bardziej ekspozycyjną niż faktograficzną atrakcyjność. Obok licznych plakatów, afiszy i druków ulotnych, mogących graficznie dopełnić artykuły i publikacje poruszające przedmiotową problematykę, brakuje bowiem dokumentacji wytworzonej w procesie organizacji kampanii, takiej jak m.in. protokoły zebrań i uchwały Małopolskiego Komitetu Obywatelskiego „Solidarność”, rekomendacje środowisk społeczno-kulturalnych czy procedury wylaniania kandydatów na posłów i senatorów.

W dalszej części wskazane zostały dokumenty wytworzone w toku działań wyborczych rządzącej w tym okresie Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej. Są to w znacznej mierze podsumowania kampanii naświetlające tło organizacyjne wyborów autorstwa działaczy partyjnych.

Artykuł ma być pomocą dla osób zainteresowanych tematyką Czerwca '89. Odsyła do konkretnych zespołów archiwalnych i wskazuje sygnatury, pod którymi znaleźć można najciekawsze i najbardziej wartościowe pamiątki historii przechowywane w zasobie Archiwum Narodowego w Krakowie.

SUMMARY

Traces of June '89 in the National Archives in Krakow

The article relates to the parliamentary elections that took place on 4 and 18 June 1989 and which are regarded today as a symbolic moment in the fall of communism in Poland. Its main theme is not, however, to recreate the events preceding the election campaign or those that took place during it. It is more of an attempt at reviewing the source materials from the period which are collected in the resources of the National Archives in Krakow,

showing both the strong points and the imperfections of the collection. The text brings us closer to a rich archival collection of materials created in order to obtain votes for the opposition candidates in the Lesser Poland region by the “Solidarity” Citizens’ Committee. Emphasis is placed on the promotional-information character of the materials as well as on their aesthetic rather than factual attraction. Besides the numerous posters and printed leaflets, which are able to graphically fill articles and publications concerning the problems of the time, there is a lack of documentation created during the organisation of the campaign, such as protocols of meetings and resolutions of the Lesser Poland “Solidarity” Citizens’ Committee, recommendations of the social-cultural environment or procedures for selecting candidates for members of parliament and senators. In later parts, documents created during the election activities by the ruling Polish United Workers’ Party are shown. They are to a large extent a summary of the campaign showing the organisational background of the elections by party activists. The article should be of use to people interested in the subject of June ‘89. It refers to specific archival units and shows the reference numbers for the most interesting and most valuable souvenirs of history stored in the resources of the National Archives in Krakow.

SŁOWA KLUCZOWE: komitet obywatelski, wybory, kampania, Solidarność, materiały źródłowe

KEY WORDS: citizens’ committee, elections, campaign, Solidarity, source materials